

การประเมินคุณค่าความสำคัญของการปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรม

คลองโองอ่าง กรุงเทพมหานคร

Cultural Values and Significance Assessment in the Cultural Landscape Improvement of Khlong Ong Ang, Bangkok

กันทิชา ลัดดาแย้ม¹ ยารินดา ยิมสง่า² ชาลิตา นาคนาวา³

ณัฐิดา สุขใจ⁴ และ นภสร คงชื่นชม⁵

Kunticha Laddayam¹ Yarinda Yimsanga² Chalita Naknawa³

Nuttida Nsookjai⁴ and Napasorn Kongchuenchom⁵

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาและประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโองอ่าง ภายหลังจากการปรับปรุงภูมิทัศน์ และ(2) ศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่คลองโองอ่าง ภายหลังจากการปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยอาศัยกรอบแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก และกรอบแนวคิดคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของ Lipe (1984) เป็นฐานในการวิเคราะห์ งานวิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะการศึกษาเชิงกรณี โดยอาศัยการศึกษาเอกสารควบคู่กับการสำรวจและสังเกตการณ์ภาคสนามในพื้นที่คลองโองอ่างและบริเวณโดยรอบ ซึ่งได้รับการปรับปรุงภูมิทัศน์ในช่วงปี พ.ศ. 2562-2563 ข้อมูลที่ได้ถูกนำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและตีความตามกรอบคุณค่าทางสัญลักษณ์ เชิงข้อมูลวิชาการ เชิงสุนทรียศาสตร์ และเชิงเศรษฐกิจ ตลอดจนเชื่อมโยงกับรูปแบบการใช้พื้นที่และวิถีชีวิตของผู้คน

ผลการวิจัยพบว่า การปรับปรุงภูมิทัศน์ทำให้คลองโองอ่างได้รับการรับรู้ใหม่ในฐานะพื้นที่สาธารณะเชิงสร้างสรรค์และแหล่งท่องเที่ยว ส่งผลให้คุณค่าเชิงสัญลักษณ์และเชิงสุนทรียศาสตร์เด่นชัดขึ้น และคุณค่าเชิงเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยวและถนนคนเดิน ขณะที่คุณค่าเชิงข้อมูลวิชาการเกี่ยวกับวิถีชีวิตการค้าขายและภูมิทัศน์ชุมชนดั้งเดิมลดลงเนื่องจากการจัดระเบียบพื้นที่ ร่องรอยกิจกรรมชุมชนลดความสำคัญลง ขณะเดียวกันความสัมพันธ์ของผู้ใช้พื้นที่เปลี่ยนจากวิถีชีวิตค้าขายสู่การใช้พื้นที่

¹⁻⁵ วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์; College of Innovation, Thammasat University; ¹ Email: kuntichanf@gmail.com

² Email: yimsanga@gmail.com

³ Email: cnaknawa@gmail.com

⁴ Email: nsookjaiiii@gmail.com

⁵ Email: napasompian@gmail.com

เพื่อพักผ่อนและท่องเที่ยว โดยมีนักท่องเที่ยวเป็นผู้ใช้งานหลัก มากกว่าชุมชนเดิม แม้คลองโง่งอายังสะท้อนพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างคนและสายน้ำตามแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม แต่กระบวนการฟื้นฟูยังชี้ให้เห็นความท้าทายด้านการรักษาอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่นควบคู่กับการพัฒนาเมืองเชิงเศรษฐกิจและภาพลักษณ์

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม คลองโง่งอ คุณค่ามรดกวัฒนธรรม วิถีชีวิตชุมชน

ABSTRACT

This study aims (1) to examine and assess the cultural values and significance of the Khlong Ong Ang cultural landscape after the recent landscape improvement, and (2) to investigate the changing relationship between people's ways of life and the Khlong Ong Ang area following the intervention. The research is grounded in the concept of cultural landscape as defined by UNESCO and in Lipe (1984) 's framework of heritage values, which distinguishes symbolic, informative, aesthetic, and economic values. A qualitative case study approach was employed, combining documentary research with field survey and direct observation in Khlong Ong Ang and its surrounding areas, which were redeveloped between 2019 and 2020. The collected data were analysed through content analysis and value interpretation in relation to both the physical landscape and observed patterns of use.

The research findings indicate that the cultural landscape improvement of Khlong Ong Ang led to its reception as a creative public space and tourist destination. This transformation significantly enhanced its Symbolic and Aesthetic Values and boosted its Economic Value through tourism and the popular weekend walking street. Concurrently, the rigorous spatial reorganization resulted in a reduction of the Informative Value associated with the original merchant lifeways and indigenous community landscape. The traditional community activities diminished in prominence, and the relationship of users with the area shifted from being based on livelihood and trade to one focused on recreation and tourism, with visitors replacing the local community as the primary users. While Khlong Ong Ang continues to reflect the evolution of the human-water relationship in line with the cultural landscape concept, the revitalization process

highlights a crucial challenge in balancing the preservation of local community identity with the pursuit of urban development, economic growth, and enhanced city image.

Keywords: Cultural landscape, Khlong Ong Ang, Heritage values, Community ways of life

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม (cultural landscape) ตามกรอบขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) อธิบายว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมไม่ได้เป็นเพียงลักษณะทางกายภาพหรือพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นผลลัพธ์จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตลอดช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ทำให้เห็นถึงคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่คงอยู่โดยธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งที่ถูกสร้างและตีความผ่านกระบวนการทางสังคมและการตัดสินใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในช่วงเวลาต่าง ๆ (de la Torre, 2002, p. 4) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ วิถีชีวิต และความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนในแต่ละยุคสมัย การอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงไม่อาจจำกัดอยู่เพียงการปรับปรุงรูปลักษณะหรือฟื้นฟูโครงสร้างทางกายภาพของพื้นที่ หากต้องคำนึงถึงคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้คนมีต่อสถานที่ที่ร่วมด้วย โดยแนวคิดคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของ Lipe (1984, pp. 1-11) ซึ่งให้เห็นว่า คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งที่ตายตัว หากถูกกำหนดโดยมนุษย์ตามบริบทสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ คุณค่าจึงมีหลายมิติ ทั้งเชิงสัญลักษณ์ เชิงวิชาการ เชิงสุนทรียะ และเชิงเศรษฐกิจ ซึ่งทั้งหมดเป็นส่วนประกอบสำคัญในการประเมินความหมายและศักยภาพของพื้นที่มรดกวัฒนธรรมหนึ่ง

งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงฟื้นฟูภูมิทัศน์พบว่า การปรับปรุงภูมิทัศน์ที่เน้นความเป็นระเบียบสวยงามและส่งเสริมการท่องเที่ยวมักนำมาซึ่งการลดทอนความหมายดั้งเดิมของพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของวิถีชีวิตชุมชน ผู้ประกอบการรายย่อย และความเป็นเจ้าของพื้นที่ของคนท้องถิ่น นำไปสู่ปรากฏการณ์การแทนที่คุณค่าดั้งเดิมด้วยภาพลักษณ์เชิงพาณิชย์ของเมือง แม้การปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์จะช่วยให้ย่านยังคงมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสามารถส่งต่อศิลปวัฒนธรรมได้ แต่กระบวนการดังกล่าวก็ส่งผลกระทบต่อบทบาทหน้าที่ของย่านและความเป็นชุมชน โดยการที่ผู้ใช้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นผู้มาเยือน ทำให้พื้นที่ตบโจทย์ผู้ใช้งานเชิงสาธารณะมากขึ้น แต่ไม่ได้เน้นบทบาทชุมชนเดิม (สุรักษ์ ขุนทอง, 2562, น. 119-122) ซึ่งนำไปสู่การสูญเสียคุณค่าอันเป็นผลมาจากการพัฒนา และทำให้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนเลือนหายไป

โดยบริบทที่สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในกรณีของคลองโอง่าง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตพระนคร และเขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร คลองแห่งนี้มีที่มาทางประวัติศาสตร์ย้อนไปถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นคูเมืองชั้นนอก ทำให้คลองโอง่างเป็นส่วนสำคัญในโครงสร้างผังเมืองประวัติศาสตร์

ของกรุง อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ที่หล่อหลอมวิถีชีวิตการค้าขายและความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำมาอย่างยาวนาน พื้นที่ริมคลองเคยเป็นย่านการค้าที่มีชีวิตชีวา แต่อิทธิพลของการขยายตัวของเมืองและระบบเศรษฐกิจในศตวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้พื้นที่ที่มีสภาพแออัด คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และขาดการบริหารจัดการที่เหมาะสม ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2562-2563 (สำนักงานเขตพระนคร, ม.ป.ป.) กรุงเทพมหานคร ได้ดำเนินโครงการฟื้นฟูภูมิทัศน์คลองโอ่งอ่าง โดยปรับปรุงระบบระบายน้ำ จัดระเบียบพื้นที่ และพัฒนาให้เป็นพื้นที่สาธารณะสำหรับพักผ่อนและท่องเที่ยว การฟื้นฟูครั้งนี้ประสบความสำเร็จในเชิงภาพลักษณ์เมืองจนได้รับรางวัล Asian Townscape Award 2020 จาก UN-Habitat ในฐานะตัวอย่างของการพัฒนาเมืองเชิงสร้างสรรค์ที่ประสบความสำเร็จในระดับนานาชาติ (สำนักงานการต่างประเทศกรุงเทพมหานคร, 2564) อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จเชิงกายภาพดังกล่าวได้นำไปสู่ข้อถกเถียงในเชิงวัฒนธรรมเกี่ยวกับความจริงแท้และคุณค่าดั้งเดิมของภูมิทัศน์คลองโอ่งอ่างในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ การพัฒนาที่เน้นการท่องเที่ยวและความสวยงามทางกายภาพอาจทำให้ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเดิม ที่เคยสะท้อนวิถีชีวิตของชุมชนค้าขายริมคลอง ถูกแทนที่ด้วยภาพลักษณ์เชิงพาณิชย์และการจัดการพื้นที่เพื่อการท่องเที่ยว

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาในครั้งนี้จึงมีความสำคัญในการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโอ่งอ่าง เพื่อให้เห็นถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์ ตามกรอบแนวคิดคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของ Lipe (1984) และศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่คลองโอ่งอ่างภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อให้เห็นถึงวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของผู้คนในพื้นที่คลองโอ่งอ่างจากการปรับปรุงภูมิทัศน์นี้อีกด้วย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาและประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโอ่งอ่างภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่คลองโอ่งอ่างภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรม

นิยามศัพท์

ภูมิทัศน์วัฒนธรรม หมายถึง พื้นที่ที่เป็นผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ อันสะท้อนอัตลักษณ์ วิถีชีวิต ความเชื่อ และความสัมพันธ์ของชุมชนในแต่ละยุคสมัย ไม่ได้หมายถึงเพียงลักษณะกายภาพของพื้นที่เท่านั้น แต่รวมถึงคุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมที่หล่อหลอมพื้นที่นั้นด้วย

การปรับปรุงภูมิทัศน์ หมายถึง การพัฒนา ปรับปรุง หรือออกแบบพื้นที่ใหม่ ทั้งในด้านกายภาพ ระบบโครงสร้างพื้นฐาน และองค์ประกอบเพื่อการใช้งานสาธารณะ อย่างการปรับปรุงระบบระบายน้ำ การจัดระเบียบพื้นที่ การทำให้เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวและพักผ่อน

คลองโอ่งอ่าง หมายถึง พื้นที่ริมน้ำในเขตพระนครและสัมพันธวงศ์ของกรุงเทพมหานคร มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ย้อนไปถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เคยเป็นคูเมืองชั้นนอก เป็นย่านการค้าริมน้ำดั้งเดิม ก่อนถูกปรับปรุงให้เป็นพื้นที่สาธารณะและแหล่งท่องเที่ยวในช่วงปี พ.ศ. 2562-2563

วิถีชีวิตชุมชน หมายถึง รูปแบบการดำรงชีวิต กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน และพฤติกรรมในพื้นที่ ที่สะท้อนตัวตนและบทบาทของชุมชนนั้น ๆ อย่างการค้าขายริมคลอง การใช้พื้นที่สาธารณะ การพบปะ และกิจวัตรประจำวัน

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาพื้นที่คลองโอ่งอ่างในเขตพระนครและ เขตสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร ครอบคลุมพื้นที่ที่ได้รับการปรับปรุงภายใต้โครงการฟื้นฟูภูมิทัศน์ของกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2562-2563 โดยกำหนดขอบเขตเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์สำคัญสองประการ ได้แก่ (1) การวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมภายหลังการปรับปรุงพื้นที่ โดยอ้างอิงกรอบแนวคิดคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของ Lipe (1984) ซึ่งครอบคลุมคุณค่าหลายด้าน อาทิ คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ เชิงข้อมูล เชิงสุนทรียะ และเชิงเศรษฐกิจ และ (2) การศึกษาความเชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตของผู้คนกับพื้นที่คลองโอ่งอ่างหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์ เพื่อทำความเข้าใจรูปแบบการใช้ชีวิตและพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการพัฒนาในครั้งนี้

ในขอบเขตด้านเวลา ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตของเวลาในการเก็บข้อมูลจากการสำรวจและสังเกตการณ์ พร้อมทั้งการศึกษาเอกสาร มีระยะเวลาตั้งแต่เดือนตุลาคม - พฤศจิกายน 2568 โดยเน้นการศึกษาช่วงหลังการดำเนินโครงการฟื้นฟูภูมิทัศน์ในปี พ.ศ. 2562-2563 ซึ่งเป็นช่วงที่พื้นที่ได้รับการปรับเปลี่ยนสู่บทบาทใหม่ในฐานะพื้นที่สาธารณะสำหรับการพักผ่อนและการท่องเที่ยว เพื่อให้สามารถวิเคราะห์คุณค่าและวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นใหม่ได้อย่างครอบคลุมและสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของพื้นที่

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม

แนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมได้แฝงฝังอยู่ในแนวทางการขึ้นทะเบียนมรดกโลก โดยถือเป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่สะท้อนการผสมผสานผลงานของธรรมชาติกับมนุษย์ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้นตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา ภายใต้อิทธิพลของสภาพแวดล้อมทาง

กายภาพ รวมถึงแรงผลักดันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก (UNESCO, 2025) ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงครอบคลุมการแสดงออกที่ความหลากหลายของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มักสะท้อนเทคนิคการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืนที่พัฒนาขึ้นตามลักษณะและข้อจำกัดของภูมิประเทศ และอาจสะท้อนความสัมพันธ์เชิงจิตวิญญาณเฉพาะกับธรรมชาติด้วย นอกจากนี้ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ตามคู่มือปฏิบัติการสำหรับการดำเนินงานตามอนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลก (UNESCO, 2025) ดังนี้

1. ภูมิทัศน์ที่เกิดจากการออกแบบหรือจงใจในการสร้างสรรค์โดยมนุษย์ (landscape design and created intentionally by man) เป็นภูมิทัศน์ที่เกิดจากการวางแผนและออกแบบอย่างตั้งใจของมนุษย์ มักสร้างขึ้นเพื่อเหตุผลด้านสุนทรียะหรือเพื่อจุดมุ่งหมายเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นศาสนา หรือการรำลึกถึงเหตุการณ์สำคัญ

2. ภูมิทัศน์ที่มีวิวัฒนาการเชิงอินทรีย์ (organically evolved) เป็นภูมิทัศน์ที่เกิดจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง หรือศาสนา ซึ่งพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่นั้น ภูมิทัศน์ประเภทนี้แสดงให้เห็นรูปแบบและองค์ประกอบที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมตลอดเวลา แบ่งย่อยได้เป็น 2 ประเภทย่อยคือ

2.1 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่หยุดนิ่งหรือซากภูมิทัศน์วัฒนธรรม (fossil landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่เคยมีชีวิตในอดีตแต่ปัจจุบันได้หยุดพัฒนาแล้ว อาจถูกทิ้งร้างไปตามกาลเวลา แต่ยังคงหลงเหลือร่องรอยหรือหลักฐานทางกายภาพของอดีตไว้ให้เห็น

2.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความต่อเนื่อง (continuing landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่ยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน แสดงให้เห็นวิถีชีวิตและกิจกรรมของผู้คนที่สืบเนื่องมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

3. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความเชื่อมโยง (associative cultural landscape) เป็นภูมิทัศน์ที่มีความสำคัญทางศาสนา ศิลปะ หรือวัฒนธรรม ซึ่งความเชื่อมโยงกับภูมิประเทศหรือธรรมชาตินั้นมีคุณค่ามากกว่าหลักฐานทางกายภาพ ภูมิทัศน์ประเภทนี้สะท้อนพลังแห่งศรัทธาและแรงบันดาลใจของมนุษย์ที่มีต่อธรรมชาติ

จากการศึกษาแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ซึ่งมองว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลลัพธ์ของการทำงานร่วมกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ ที่สะท้อนพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่คลองโอง่างได้อย่างเหมาะสม เนื่องจากคลองโอง่างเป็นพื้นที่ที่ผสมผสานองค์ประกอบทางธรรมชาติของลำคลองกับการพัฒนาเชิงกายภาพและกิจกรรมของมนุษย์ในเมือง แนวคิดนี้ช่วยให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและผลผลิตของมนุษย์ ทำให้การศึกษาครั้งนี้สามารถแสดงถึงคุณค่าทางวัฒนธรรม พร้อมทั้งสะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของ

คลองไถ่อย่าง รวมถึงวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการเสนอแนวทางการจัดการภูมิทัศน์
วัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอนาคต

แนวคิดคุณค่าของมรดกวัฒนธรรม

คุณค่าของมรดกวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดขึ้นโดยมนุษย์ ซึ่งหมายถึงลักษณะหรือ
ความสำคัญที่มนุษย์มอบให้กับสิ่งที่ตนได้สร้างขึ้น ดังนั้นการรับรู้คุณค่าจึงมีความยืดหยุ่นและอาจแตกต่างกัน
กันไปตามบริบททางสังคม วัฒนธรรม ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ รวมถึงเงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจใน
ขณะนั้น การประเมินคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมจึงช่วยให้ทราบถึง มิติความสำคัญและ
ระดับศักยภาพของมรดกนั้น ๆ การทราบถึงศักยภาพดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่ทำให้สามารถวาง
แผนการบริหารจัดการมรดกวัฒนธรรมได้อย่างมีเป้าหมายและประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ องค์กรและ
นักวิชาการด้านมรดกวัฒนธรรมจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของมรดก
วัฒนธรรมไว้ในมิติต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการประเมิน Lipe (1984) ได้เสนอว่าการพิจารณาคุณค่า
ของมรดกวัฒนธรรมไม่ควรจำกัดอยู่แค่ตัววัตถุเพียงอย่างเดียว แต่ควรรวมถึงบริบทแวดล้อมอื่น ๆ ที่เข้ามา
เสริมคุณค่านั้นด้วย จึงได้กำหนดคุณค่าและความหมายของมรดกทางวัฒนธรรมไว้ 4 ประการ (Lipe,
1984) ดังนี้

1. คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ (symbolic value) มองว่ามรดกวัฒนธรรมทำหน้าที่เป็นตัวแทนของสิ่งที่
เป็นนามธรรม เช่น สัญลักษณ์ ความหมาย เรื่องราว หรืออนุสรณ์สถาน ที่เชื่อมโยงและสื่อสารเหตุการณ์ ระบบ
ความคิด และความเชื่อในอดีตไปยังคนในปัจจุบัน

2. คุณค่าเชิงข้อมูลวิชาการ (informative value) มองมรดกวัฒนธรรมเป็นทรัพยากรหรือ
แหล่งข้อมูล สำหรับการศึกษาวิจัยเชิงลึกในด้านต่าง ๆ เช่น มนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และ
สถาปัตยกรรม เนื่องจากมุมมองทางวิชาการเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย จึงควรให้ความสำคัญกับ
การศึกษาเชิงวิชาการอย่างเป็นขั้นตอนมากที่สุด

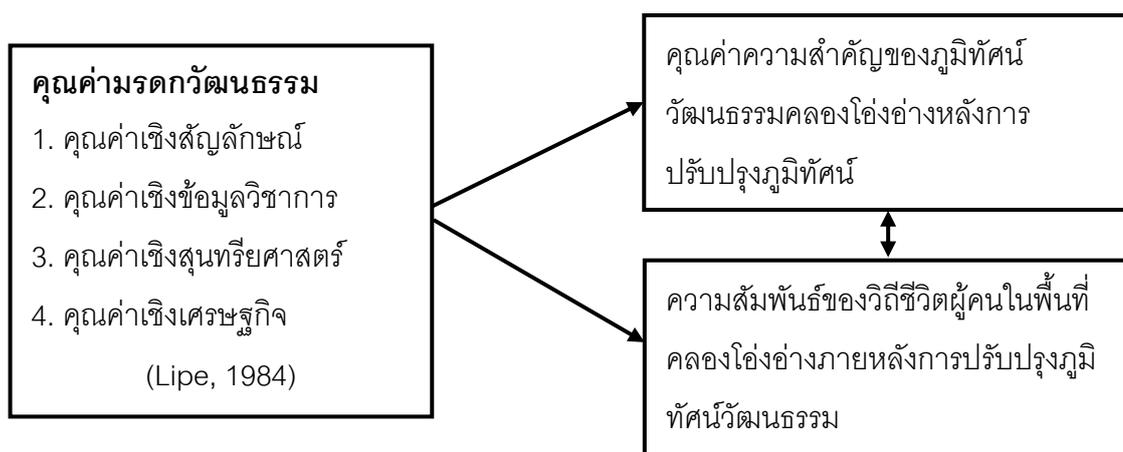
3. คุณค่าเชิงสุนทรียศาสตร์ (aesthetic value) มองมรดกวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มอบความงามซึ่ง
สะท้อนผ่านลักษณะทางกายภาพ เช่น ทรวดทรง ลวดลาย หรือลักษณะเฉพาะ อย่างไรก็ตาม การรับรู้ความ
งามเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมและค่านิยมทางสังคมร่วมกัน นอกจากนี้ยัง
สามารถเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ได้อีกด้วย

4. คุณค่าเชิงเศรษฐกิจ (economic value) มรดกวัฒนธรรมถูกมองเป็นทรัพยากรที่สามารถนำไป
ต่อยอดหรือใช้ประโยชน์เพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ แม้ว่าคุณค่าด้านนี้อาจมีความสัมพันธ์กับคุณค่า
ด้านอื่นหรือไม่ก็ได้ แต่เพื่อประโยชน์ในระยะยาวและเพื่อลดผลกระทบ ควรพิจารณาการใช้คุณค่าเชิง
เศรษฐกิจให้สอดคล้องกับคุณค่าด้านอื่น ๆ

จากการศึกษาแนวคิดคุณค่าของ Lipe (1984) ทั้ง 4 ประการนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาและประเมินคุณค่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมในพื้นที่คลองโง่งอ้างได้โดยตรง แนวคิดนี้จะทำหน้าที่เป็นกรอบการประเมินที่ทำให้ทราบว่า ภายหลังจากพัฒนาคลองโง่งอ้างยังคงรักษาหรือสร้างคุณค่าในมิติใดบ้าง ซึ่งการวิเคราะห์คุณค่าทั้ง 4 ด้านนี้ สามารถชี้ให้เห็นถึงคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโง่งอ้างภายหลังจากปรับปรุงภูมิทัศน์

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่ได้ศึกษา ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยในครั้งนี้ โดยนำแนวคิดคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของ Lipe (1984) มาเป็นกรอบการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโง่งอ้างภายหลังจากปรับปรุงภูมิทัศน์ พร้อมทั้งพิจารณาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่คลองโง่งอ้างที่เปลี่ยนแปลงไปภายหลังจากปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรม ตามกรอบแนวคิดดังแสดงในภาพ 1

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

คำถามการวิจัย

1. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโง่งอ้างภายหลังจากปรับปรุงสะท้อนคุณค่ามรดกวัฒนธรรมในแต่ละมิติ ตามกรอบแนวคิดของ Lipe (1984) อย่างไร
2. การปรับปรุงภูมิทัศน์คลองโง่งอ้างส่งผลต่อความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่คลองโง่งอ้างที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะการศึกษาเชิงกรณี มุ่งศึกษาพื้นที่คลองโง่งอ้าง ภายหลังจากปรับปรุงภูมิทัศน์ เพื่อประเมินคุณค่าพื้นที่ตามกรอบแนวคิดคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของ Lipe (1984) และศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตผู้คนกับพื้นที่จากหลักฐานเชิงกายภาพและรูปแบบการใช้พื้นที่ที่สังเกตได้ การวิจัยใช้ทั้งข้อมูลทุติยภูมิและข้อมูลปฐมภูมิ ข้อมูลทุติยภูมิได้จากเอกสารประวัติศาสตร์ รายงานโครงการฟื้นฟู แผนที่ ภาพถ่ายเก่า รวมถึงบทความและงานวิจัยด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรม การพัฒนา ย่านเก่า และการประเมินคุณค่ามรดกวัฒนธรรม

ข้อมูลปฐมภูมิได้จากการลงพื้นที่สำรวจคลองโง่งอ้างและบริเวณโดยรอบ ซึ่งได้รับการปรับปรุง ระหว่างปี พ.ศ. 2562–2563 ผู้วิจัยสังเกตลักษณะภูมิทัศน์ทางกายภาพ เช่น ทางเดิน พื้นที่พักผ่อน พื้นที่ค้าขาย พื้นที่กิจกรรม ตลอดจนรูปแบบการใช้พื้นที่ เช่น การเดินเล่น การถ่ายภาพ การพักผ่อน การค้าขาย และกิจกรรมสาธารณะ การบันทึกภาพถ่ายและจดบันทึกภาคสนามถูกใช้ประกอบการวิเคราะห์เพื่อสะท้อน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่

เครื่องมือวิจัยประกอบด้วย แบบบันทึกการสังเกตภูมิทัศน์วัฒนธรรม แบบบันทึกการใช้พื้นที่ และ แบบบันทึกข้อมูลเอกสาร เพื่อใช้บันทึกลักษณะภูมิทัศน์ องค์ประกอบพื้นที่สาธารณะ การจัดการพื้นที่ริม คลอง และพฤติกรรมการใช้งานพื้นที่ในช่วงเวลาต่าง ๆ ขั้นตอนการเก็บข้อมูลเริ่มจากการศึกษาข้อมูล เอกสารเกี่ยวกับพัฒนาการของคลองโง่งอ้าง ก่อนและหลังการฟื้นฟู จากนั้นลงพื้นที่สำรวจเพื่อรวบรวม ข้อมูลเชิงสังเกต โดยบันทึกภาพถ่ายและรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ เชิงข้อมูลวิชาการ เชิงสุนทรียภาพ และเชิงเศรษฐกิจตามกรอบของ Lipe (1984)

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การวิเคราะห์เนื้อหาและการตีความเชิงคุณค่า โดยเชื่อมโยงข้อมูลจาก เอกสารเข้ากับข้อมูลจากภาคสนาม ผ่านการจัดหมวดหมู่ตามองค์ประกอบทางกายภาพ ประเภทกิจกรรม และพฤติกรรมของผู้ใช้พื้นที่ เพื่อตีความว่าภูมิทัศน์คลองโง่งอ้างหลังการปรับปรุงสะท้อนคุณค่าในแต่ละมิติ อย่างไร พร้อมพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของ ชุมชนริมคลอง การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลทำโดยการเปรียบเทียบข้อมูลจากหลายแหล่ง (triangulation) เพื่อให้ผลการวิจัยมีความครบถ้วนและลดอคติจากการสังเกตเพียงอย่างเดียว

ผลการวิจัย

จากการศึกษาเนื้อหาเกี่ยวกับพัฒนาการ ประวัติความเป็นมา และการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ วัฒนธรรมคลองโง่งอ้างทั้งในมิติทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนการพิจารณาคูณค่าของพื้นที่ ตามกรอบแนวคิดของ Lipe (1984) ทำให้มองเห็นความสำคัญของคลองโง่งอ้างในฐานะพื้นที่มรดกเมืองที่มีบทบาทต่อการก่อรูปอัตลักษณ์ของกรุงเทพฯ อย่างรอบด้าน การปรับปรุงภูมิทัศน์ในช่วงปี พ.ศ. 2562–

2563 ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อคุณค่าพื้นที่และวิถีชีวิตของผู้อยู่อาศัยอย่างมีนัยสำคัญ ซึ่งนำไปสู่ประเด็นการวิเคราะห์ที่ตอบใจวิทยุวัตถุประสงค์การวิจัยได้อย่างครอบคลุม ดังนี้

1. คลองโ่งอ่าง

คลองโ่งอ่าง ซึ่งมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า "คลองรอบกรุง" ถือเป็นส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมภูมิทัศน์ดั้งเดิมของกรุงเทพฯ ถูกขุดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2326 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ 1) เพื่อทำหน้าที่เป็นคูเมืองชั้นนอก ขยายเมือง และสร้างแนวป้องกันเมืองฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้เมืองหลวงมีลักษณะเป็นเกาะรัตนโกสินทร์ คลองสายนี้ตั้งอยู่บริเวณรอยต่อระหว่างเขตพระนครและเขตสัมพันธวงศ์ ลักษณะคลองมีความยาวประมาณ 3.4 กิโลเมตร กว้างราว 20 เมตร และลึกประมาณ 2.5 เมตร ทำหน้าที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานสำคัญทั้งด้านการคมนาคม การระบายน้ำ และการกำหนดผังเมืองในยุคต้นรัตนโกสินทร์ ชื่อ "คลองโ่งอ่าง" มีที่มาจากลักษณะการเป็นแหล่งค้าขายโ่ง หม้อ ไห และเครื่องปั้นดินเผาของชุมชนชาวไทย จีน และชาวมอญที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมคลอง ทำให้เป็นย่านเศรษฐกิจที่สำคัญในอดีต อย่างไรก็ตาม เมื่อเวลาผ่านไป คลองโ่งอ่างได้เสื่อมสภาพลงกลายเป็นแหล่งน้ำเน่าเสีย การตั้งถิ่นฐานและการค้าขายที่หนาแน่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่สะพานเหล็ก ที่เคยเป็นตลาดเกมและของเล่นชื่อดัง จนกระทั่งในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา กรุงเทพมหานครได้ดำเนินการฟื้นฟูคลองครั้งใหญ่ จัดระเบียบพื้นที่และปรับปรุงภูมิทัศน์ จนคลองมีความสะอาดอีกครั้ง และถูกพลิกโฉมให้กลายเป็น ถนนคนเดิน และแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแห่งใหม่ของกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน (พัทธดนย์ กิจชัยนุกูล และ ปณิตา พิเชิตหฤทัย, 2565)

ภาพ 2 คลองโ่งอ่างก่อนปรับปรุงภูมิทัศน์ในปี พ.ศ. 2558

ที่มา: โดย Krittanai วันที่ 11 มกราคม 2564

<https://www.facebook.com/Thailand.Infra/photos/pcb.1060975771007568/1060975121007633>,

CC BY-SA 4.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=98744267>

เมื่อการคมนาคมเปลี่ยนจากทางน้ำสู่ทางบกตามการพัฒนาของเมือง พื้นที่ริมคลองโองอ่างเริ่มเสื่อมโทรม กลายเป็นชุมชนแออัด มีการปลูกสร้างสิ่งรุกล้ำลำคลองและปิดทึบผิวคลองด้วยหลังคาในหลายช่วง ส่งผลให้สูญเสียอัตลักษณ์ดั้งเดิมของพื้นที่ริมคลอง และลดคุณค่าภูมิทัศน์เมืองที่เคยเป็นจุดเด่น คลองยังถูกใช้เป็นเส้นทางระบายน้ำเสียซึ่งทำให้คุณภาพน้ำและคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวมตกต่ำ แม้คลองโองอ่างจะได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2519 แต่ก็ยังคงเผชิญกับภาวะเสื่อมโทรมอย่างต่อเนื่องก่อนการฟื้นฟูในช่วงปี พ.ศ. 2562–2563 พื้นที่ริมคลองประสบปัญหาหลายด้าน ทั้งความแออัดจากร้านค้าต่อเติมรุกล้ำพื้นที่สาธารณะ ทางเดินเท้าที่คับแคบและไม่ปลอดภัย รวมถึงสภาพสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรม มีขยะลอยน้ำ กลิ่นไม่พึงประสงค์ และโครงสร้างริมคลองที่ชำรุด การสัญจรของประชาชนไม่มีความปลอดภัยเพราะต้องเดินเบียดร้านค้า หรือเดินลงถนนในบางช่วงซึ่งไม่มีพื้นที่สาธารณะรองรับ การตั้งร้านค้าแบบต่อเนื่องและการมุงหลังคาครอบคลองยังทำให้ผิวน้ำถูกบดบังแทบทั้งหมด ทำให้คลองสูญเสียความเป็นภูมิทัศน์ริมน้ำและไม่สามารถใช้ประโยชน์ในฐานะพื้นที่สาธารณะได้อย่างเต็มรูปแบบ นอกจากนี้ พื้นที่ยังมีปัญหาด้านสุขาภิบาล ขยะสะสม ระบายน้ำไม่เพียงพอ และอาคารต่อเติมที่ไม่ได้รับอนุญาต ขณะเดียวกันบทบาทดั้งเดิมของชุมชนค้าขายริมคลองก็ลดลงอย่างมากเมื่อเผชิญกับการแข่งขันทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของศูนย์การค้าสมัยใหม่ ทำให้กิจกรรมชุมชนอ่อนกำลังลงและอัตลักษณ์ริมน้ำค่อย ๆ หายไป (พัทธนัย กิจชัยนุกูล และ ปณิตา พิชิตเหตุทัย, 2565)

โครงการฟื้นฟูที่ดำเนินการในช่วงปี พ.ศ. 2562–2563 มีเป้าหมายชัดเจนในการแก้ไขปัญหาคือ สะสมมายาวนานและสร้างพื้นที่สาธารณะคุณภาพสูงตามแนวคิดเมืองสร้างสรรค์ โดยปรับปรุงระบบระบายน้ำและคุณภาพน้ำ เก็บตะกอนและทำความสะอาดลำคลอง ทำให้สภาพน้ำดีขึ้น และผิวน้ำกลับมามีทัศนียภาพที่เหมาะสมต่อการใช้งานในฐานะพื้นที่พักผ่อน กรุงเทพมหานครดำเนินการรื้อถอนแผงค้าและสิ่งปลูกสร้างที่รุกล้ำริมคลอง คืนพื้นที่สาธารณะให้ประชาชน พร้อมเปิดทัศนียภาพลำคลองในลักษณะพื้นที่เปิดโล่งซึ่งไม่เคยเห็นมานาน พื้นผิวทางเดินริมคลองทั้งหมดได้รับการออกแบบใหม่ให้มีระดับสม่ำเสมอ มีวัสดุทนทานและกันลื่น มีไฟส่องสว่างที่เพียงพอ และรองรับการใช้งานของผู้พิการและผู้ใช้รถเข็น ทำให้คลองโองอ่างกลายเป็นพื้นที่เดินเท้าที่มีความปลอดภัยและเข้าถึงได้อย่างแท้จริง พื้นที่สาธารณะตามแนวคลองยังถูกออกแบบให้สามารถจัดกิจกรรมได้หลากหลาย ตั้งแต่จุดพักผ่อน ลานกิจกรรม จุดถ่ายรูป พื้นที่สีเขียว ไปจนถึงกิจกรรมตลาดนัด ซึ่งล้วนสอดคล้องกับวิถีชีวิตร่วมสมัยของคนเมือง แนวคิดเมืองสร้างสรรค์ยังถูกนำมาปรับใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของพื้นที่ ทั้งการติดตั้งงานศิลปะ การส่งเสริมเศรษฐกิจชุมชน และการเชื่อมโยงย่านสำคัญใกล้เคียง เช่น สำเพ็ง พาหุรัด และเยาวราช ทำให้คลองโองอ่างกลายเป็นถนนคนเดินริมคลองที่มีชื่อเสียงและเป็นแลนด์มาร์กของนักท่องเที่ยวรุ่นใหม่ (ธนัชพงศ์ คงสาย, 2560) โครงการฟื้นฟูดังกล่าวได้รับรางวัล Asian Townscape Award 2020 จาก UN-Habitat ซึ่งเป็น

หลักฐานยืนยันความสำเร็จในระดับนานาชาติ ทั้งด้านการจัดการภูมิทัศน์ การออกแบบพื้นที่สาธารณะ และการสร้างคุณภาพชีวิตคนเมือง (สถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงลอนดอน, 2565) อย่างไรก็ตาม แม้โครงการจะประสบผลสำเร็จด้านภาพลักษณ์และการดึงดูดนักท่องเที่ยว แต่ยังมีประเด็นถกเถียงเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้ค้าดั้งเดิม การลดลงของกิจกรรมชุมชน และการเปลี่ยนพื้นที่ให้กลายเป็นเมืองสร้างสรรค์สำหรับผู้มาเยือนมากกว่าชุมชนเจ้าของพื้นที่ ซึ่งเป็นโจทย์สำคัญของศาสตร์ด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมในการหาจุดสมดุลของการอนุรักษ์และพัฒนา (สิรินยา วัฒนสุขชัย, 2564)

ภาพ 3 คลองโองอ่างหลังปรับปรุงภูมิทัศน์ในปี พ.ศ. 2568

ที่มา: กันติชา ลัดดาแย้ม วันที่ 19 พฤศจิกายน 2568

บริบทธรรมชาติของคลองโองอ่าง การปรับปรุงภูมิทัศน์ครั้งใหญ่ของคลองโองอ่างได้ส่งผลให้พื้นที่ริมคลองยกระดับคุณภาพขึ้นอย่างชัดเจนในหลายมิติ การดำเนินการปรับปรุงเชิงโครงสร้างและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ คือกุญแจสำคัญที่ทำให้พื้นที่ดีขึ้นอย่างมาก เริ่มจากการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างกำแพงเขื่อนกันดิน เพื่อความมั่นคง การย้ายท่อร้อยสายไฟแรงสูงลงใต้ดิน เพื่อความปลอดภัยและภูมิทัศน์ที่สวยงาม และที่สำคัญคือ การวางท่อรับน้ำเสียจากบ้านเรือน เพื่อป้องกันการทิ้งน้ำเสียลงคลองโดยตรง ซึ่งส่งผลให้ ผิวน้ำสะอาดขึ้น ไม่มีขยะลอยเหมือนในอดีต นอกจากนี้ การปรับพื้นที่ถนนเดิมให้เป็นถนนปูอิฐ ตลอดจน การปลูกต้นไม้เรียงราย ตามแนวทางเดิน ก็ช่วยปรับสภาพภูมิอากาศให้เย็นลง ทำให้พื้นที่มีความปลอดภัย ความเป็นระเบียบ และมีความร่มรื่นเหมาะสมกับการเดินเท้าอย่างยิ่ง (BLT Bangkok, 2564) องค์ประกอบเหล่านี้ผสมเข้ากับองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมร่วมสมัย เช่น การปรับปรุงสะพานคลองโองอ่างเป็นสะพานรูปคลื่น สะท้อนถึงแนวคิดด้านความยั่งยืนของเมือง โดยใช้นวัตกรรมวัสดุ High Performance Concrete (HPC) รักษ์โลก และ ปูนซีเมนต์ลดโลกร้อนรุ่นใหม่ ที่สามารถช่วยลดการปล่อยคาร์บอนไดออกไซด์ได้มากกว่าร้อยละ 30 ไม่เพียงยกระดับการเชื่อมโยงเส้นทาง

สัญจร แต่ยังคงแสดงถึงการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ใส่ใจต่อสิ่งแวดล้อมในบริบทของระบบนิเวศเมืองอีกด้วย (Urban creature, 2568) และพื้นที่เปิดโล่งที่ต่อเนื่องกัน ทำให้คลองโองอ่างกลับมาเป็นพื้นที่สาธารณะที่เข้าถึงได้ และสร้างความเชื่อมโยงระหว่างโครงสร้างเมืองกับธรรมชาติในบริบทของระบบนิเวศเมืองที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

ในด้านวัฒนธรรม คลองโองอ่างสะท้อนประวัติศาสตร์อันยาวนานของการเป็นย่านการค้าริมน้ำ และชุมชนไทย-จีน โดยมีหลักฐานเชิงภูมิทัศน์ที่ยังหลงเหลืออยู่ เช่น อาคารพาณิชย์เก่า ชุมประตู่จีน และตรอกซอยดั้งเดิม ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเสน่ห์แห่งความหลากหลาย ที่ศิลปินใช้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ อย่างไรก็ตาม หลังจากการฟื้นฟูครั้งใหญ่ แม้ว่าคลองโองอ่างจะเปลี่ยนโฉมเป็นพื้นที่สาธารณะ และ เวทีที่เชื่อมโยงอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ผ่านการหลอมรวมของศิลปะ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตสมัยใหม่ แต่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมก็เปลี่ยนไปอย่างมากเช่นกัน โดยพื้นที่ถูกออกแบบให้ตอบโจทย์กิจกรรมท่องเที่ยว การถ่ายภาพ และ กิจกรรมศิลปะร่วมสมัย เช่น งานสตรีทอาร์ตและกำแพงกราฟิกถูกเพิ่มเข้ามาอย่างชัดเจน ทำให้บทบาทดั้งเดิมของย่านค้าขายลดลง และพื้นที่กลายเป็นพื้นที่สาธารณะของผู้มาเยือนมากกว่าชุมชนท้องถิ่น ส่งผลให้เกิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมหลากหลาย ที่ผสมผสานร่องรอยอดีตเข้ากับภาพลักษณ์ใหม่และกิจกรรมสร้างสรรค์ร่วมสมัยในพื้นที่เดียวกันอย่างซับซ้อน (ชนินทร์ ศรีบุญ, ม.ป.ป)

2. การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรมคลองโองอ่าง (Lipe, 1984)

Lipe (1984) เสนอว่ามรดกทางวัฒนธรรมประกอบด้วยคุณค่าหลายมิติ นับเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้พื้นที่หนึ่งควรได้รับการอนุรักษ์และพัฒนา ได้แก่ คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ คุณค่าเชิงข้อมูลวิชาการ คุณค่าเชิงสุนทรียศาสตร์ และคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ การนำกรอบดังกล่าวมาประเมินคลองโองอ่างจึงทำให้มองเห็นคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ได้อย่างครอบคลุมในมิติต่าง ๆ

ในด้านคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ พื้นที่หลังการปรับปรุงมีการเสริมสร้างภาพลักษณ์ใหม่ในฐานะพื้นที่สาธารณะเชิงสร้างสรรค์ของย่านเมืองเก่า ทำให้คลองโองอ่างกลับมาเป็นสัญลักษณ์ของการฟื้นฟูเมืองและการจัดการพื้นที่เสื่อมโทรมอย่างมีประสิทธิภาพ แม้คุณค่าเชิงสัญลักษณ์เดิมที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตของชุมชนไทย-จีนและอัตลักษณ์การค้าแบบดั้งเดิมจะลดลง เนื่องจากรูปแบบกิจกรรมชุมชนเหล่านี้ไม่ได้สะท้อนออกมาเด่นชัดหลังการพัฒนา แต่การฟื้นฟูพื้นที่ริมน้ำให้กลายเป็นถนนคนเดินริมน้ำ (walking street) การเปิดทัศนียภาพ และการสร้างระบบทางเดินสาธารณะใหม่กลับทำให้คลองโองอ่างมีความหมายเชิงสังคมในฐานะ “แลนด์มาร์กเมือง” รวมถึงเป็นพื้นที่พักผ่อนและพื้นที่สร้างความภูมิใจแก่คนเมืองได้ชัดเจนขึ้น คลองโองอ่างจึงเป็นพื้นที่ที่ผู้คนให้ความหมายใหม่

สำหรับคุณค่าเชิงข้อมูลวิชาการ แต่เดิมคลองโองอ่างทำหน้าที่เป็นแหล่งข้อมูลสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม และผังเมือง ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานและรูปแบบการค้าขายในอดีต ตลอดจนโครงสร้างอาคารพาณิชย์เก่า ล้วนแสดงให้เห็นพัฒนาการของชุมชนริมคลองที่ผูกพันกับระบบเศรษฐกิจ

ดั้งเดิมของกรุงเทพฯ การฟื้นฟูพื้นที่ส่งผลให้คุณค่าเชิงข้อมูลบางส่วนลดลง โดยเฉพาะร่องรอยของวิถีชีวิต การค้าขายริมคลองและโครงสร้างพื้นที่ที่สะท้อนความเป็นตลาดดั้งเดิมถูกแทนที่ด้วยภูมิทัศน์ที่เป็นระเบียบ และเน้นการใช้งานเพื่อการท่องเที่ยวมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พื้นที่หลังการปรับปรุงยังคงมีคุณค่าเชิงข้อมูลในฐานะกรณีศึกษาด้านการฟื้นฟูเมือง การจัดการคลองในบริบทเมืองเก่า และแนวทางการออกแบบพื้นที่สาธารณะในเขตประวัติศาสตร์ ซึ่งล้วนเป็นข้อมูลสำคัญต่อการศึกษาผังเมืองร่วมสมัยและนโยบายด้านการพัฒนาเมือง ทำให้บทบาทของพื้นที่ในเชิงข้อมูลวิชาการไม่ได้หายไป แต่เปลี่ยนสู่การเป็นหลักฐานเชิงนโยบายและการออกแบบเมืองตามสภาพแวดล้อมใหม่แทน

ในด้านคุณค่าเชิงสุนทรียศาสตร์ การปรับปรุงภูมิทัศน์คลองโอบ่างทำให้พื้นที่ที่มีความงามทางทัศนียภาพที่โดดเด่นขึ้น โดยการเปิดให้เห็นลำคลองอย่างชัดเจน การจัดระเบียบทางเดินริมคลอง การปลูกต้นไม้และติดตั้งแสงสว่าง ล้วนช่วยสร้างบรรยากาศที่รื่นรมย์และเหมาะสมต่อการใช้งานร่วมสมัย ขณะเดียวกัน ศิลปะบนกำแพง และงานออกแบบสะพาน SCG นวัตกรรมคนไทยข้ามคลองโอบ่าง ยังเป็นองค์ประกอบร่วมสมัยที่เสริมความมีชีวิตชีวาให้กับพื้นที่ ลักษณะการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเก่าแก่ของอาคารริมคลองกับองค์ประกอบการออกแบบใหม่ทำให้เกิดภูมิทัศน์เมืองที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวและคนเมืองทั่วไปให้มาสัมผัสเมืองเก่าในรูปแบบร่วมสมัยได้

สุดท้าย ในด้านคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ การฟื้นฟูคลองโอบ่างส่งผลต่อการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับพื้นที่โดยรอบอย่างชัดเจน พื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนจากย่านค้าแบบแออัดให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของย่านเมืองเก่า ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาเดินเล่น ถ่ายภาพ และร่วมกิจกรรมถนนคนเดิน นำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้แก่ผู้ประกอบการ ร้านค้า และกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการเล่นดนตรีสด หรือกิจกรรมพายเรือคายัค นอกจากนี้ ยังช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจของย่านเชื่อมต่อ เช่น สำเพ็ง พาหุรัด และเยาวราช รวมทั้งเพิ่มมูลค่าทางอสังหาริมทรัพย์และภาพลักษณ์พื้นที่โดยรวม

กล่าวโดยสรุป ภายหลังจากการปรับปรุงภูมิทัศน์ คลองโอบ่างมีคุณค่าตามกรอบแนวคิดของ Lipe (1984) ที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งสะท้อนให้เห็นทั้งด้านบวกและด้านที่เป็นข้อกังวล กล่าวคือ คุณค่าทางสัญลักษณ์และคุณค่าทางสุนทรียภาพได้รับการเสริมให้โดดเด่นขึ้น ขณะที่คุณค่าทางข้อมูลวิชาการในเชิงวิถีชีวิตดั้งเดิมลดลง แต่ปรับเปลี่ยนเป็นหลักฐานเชิงนโยบายและการออกแบบเมืองตามสภาพแวดล้อมใหม่แทน ส่วนคุณค่าทางเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้น จากบทบาทใหม่ของพื้นที่ในฐานะแหล่งท่องเที่ยวและกิจกรรมสร้างสรรค์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของคลองโอบ่างได้ก้าวเข้าสู่บริบทใหม่ที่เชื่อมโยงอดีตกับรูปแบบการใช้พื้นที่ของเมืองร่วมสมัยอย่างซับซ้อนและหลากหลาย

3. ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับพื้นที่คลองโอง่างภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์ วัฒนธรรม

ภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์คลองโอง่างในช่วงปี พ.ศ. 2562–2563 รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพื้นที่ริมคลองได้เปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในเชิงกิจกรรม พฤติกรรมการใช้พื้นที่ และความหมายทางสังคมที่ผู้ใช้พื้นที่มีต่อคลอง ช่องว่างระหว่างวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนค้าขายริมคลอง กับวิถีชีวิตใหม่ของพื้นที่สาธารณะเชิงสร้างสรรค์ จึงกลายเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องพิจารณา

เดิมทีคลองโอง่างมีความสัมพันธ์ แนบแน่นกับวิถีชีวิตของชุมชนไทย จีน และชาวมอญที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณริมคลอง พื้นที่ริมคลองคึกคักไปด้วยร้านค้าเครื่องปั้นดินเผา ร้านค้าปลีก และตลาดท้องถิ่นที่ดำเนินกิจกรรมมาอย่างยาวนาน บทบาทคลองไม่เพียงเป็นเส้นทางน้ำ แต่ยังเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจระดับชุมชน ซึ่งเชื่อมโยงผู้คนผ่านวิถีการค้าขาย การเจรจาซื้อขาย และการอยู่อาศัยแบบหนาแน่นริมสายน้ำ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับคลอง จึงเป็นความสัมพันธ์บนฐานของชีวิวิถี (lifeways) มากกว่าการพักผ่อนหรือท่องเที่ยว (กรมประชาสัมพันธ์, 2567)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์ ความสัมพันธ์นี้ได้เปลี่ยนไปสู่รูปแบบใหม่อย่างเด่นชัด พื้นที่ริมคลองถูกจัดระเบียบให้เป็นพื้นที่เปิดโล่งสำหรับเดินเล่น นั่งพักผ่อน ทำกิจกรรมสันทนาการ และรองรับนักท่องเที่ยว การออกแบบพื้นที่แบบถนนคนเดิน (walking street) รวมถึงพื้นที่สเก็ตบอร์ด จุดถ่ายรูป และงานศิลปะร่วมสมัย มุ่งตอบสนองผู้ใช้พื้นที่รุ่นใหม่และนักท่องเที่ยว มากกว่าจะเป็นพื้นที่รองรับการค้าขายดั้งเดิมของชุมชน (TAT Newsroom, 2021) ส่งผลให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบชุมชนริมน้ำลดบทบาทลงอย่างเห็นได้ชัด การตั้งแผงค้าแบบดั้งเดิมถูกจำกัดหรือย้ายออก ทำให้ผู้ค้ารายย่อยบางกลุ่มสูญเสียบทบาทและรายได้ที่เคยมี ส่งผลต่อความรู้สึกความเป็นเจ้าของพื้นที่ของชุมชนท้องถิ่นที่ลดลงไปพร้อมกับการจัดระเบียบพื้นที่ (Wancharoen, 2024)

ในขณะเดียวกัน พื้นที่คลองโอง่างภายหลังการพัฒนากลายเป็นสถานที่ที่ผู้คนมาใช้พื้นที่มากกว่า มาอาศัยหรือทำมาหากิน วิถีชีวิตในพื้นที่เปลี่ยนจากการทำงาน การค้าขาย และกิจกรรมชุมชน มาเป็นกิจกรรมแบบวันหยุด เช่น ถ่ายภาพ ชมวิว เล่นสเก็ต เดินเล่น หรือนั่งพักผ่อน ส่งผลให้ความสัมพันธ์ของผู้ใช้พื้นที่กลายเป็นความสัมพันธ์ชั่วคราว (transient engagement) มากกว่าความสัมพันธ์แบบมีความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตเหมือนในอดีต (Tangsathaporn and Wancharoen, 2021)

อีกด้านหนึ่ง การฟื้นฟูได้ขยายความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างผู้คนกับสายน้ำในเชิงสาธารณะ ผู้มาเยือนสามารถเข้าถึงผิวน้ำได้โดยตรง มีพื้นที่นั่งริมคลอง และสามารถรับรู้ภูมิทัศน์ของคลองได้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถทำได้ในอดีต เนื่องจากร้านค้าลูก้าและสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม ความสัมพันธ์ลักษณะนี้สะท้อนแนวคิดเมืองเดินได้ และเมืองสร้างสรรค์ ที่ให้สายน้ำกลับมาเป็นองค์ประกอบของประสบการณ์เมือง (urban experience) มากกว่าพื้นที่ระบายน้ำหรือพื้นที่การค้าเพียงอย่างเดียว ความ

เปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตยังแสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างอัตลักษณ์ชุมชนเดิม กับ ภาพลักษณ์การท่องเที่ยวใหม่ ผู้ค้าและชุมชนเดิมบางส่วนรู้สึกสูญเสียบทบาทของตนเมื่อกิจกรรมเศรษฐกิจถูกแทนที่ด้วยกิจกรรมสันตนาการและการท่องเที่ยว ขณะที่ผู้มาเยือนกลับมองคลองโอง่างในฐานะแลนด์มาร์กใหม่ของกรุงเทพฯ แสดงให้เห็นความแตกต่างในการรับรู้คุณค่าพื้นที่ระหว่างกลุ่มผู้ใช้พื้นที่สองกลุ่มอย่างชัดเจน (Cullen, n.d.)

กล่าวโดยสรุป ความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับพื้นที่คลองโอง่างหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์สะท้อน 3 ประเด็นสำคัญ ประเด็นแรกคือ การเปลี่ยนผ่านจากพื้นที่เศรษฐกิจชุมชนสู่พื้นที่สาธารณะเชิงสร้างสรรค์ ทำให้บทบาทของชุมชนค้าขายดั้งเดิมลดลง ประเด็นต่อมาคือ การเพิ่มขึ้นของความสัมพันธ์ในเชิงใช้ประโยชน์ด้านสันตนาการและการท่องเที่ยว ซึ่งเข้ามาแทนความสัมพันธ์เดิมที่มีพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคม และประเด็นสุดท้ายคือ ความเหลื่อมล้ำด้านการรับรู้คุณค่า ระหว่างชุมชนท้องถิ่นที่สูญเสียบทบาท กับผู้มาเยือนที่ได้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะใหม่ ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า การปรับปรุงภูมิทัศน์ในคลองโอง่างนำไปสู่การสร้างรูปแบบวิถีชีวิตใหม่ที่เน้นการใช้งานพื้นที่เชิงสาธารณะมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการลดทอนวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนริมคลอง ซึ่งเป็นความท้าทายสำคัญของการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมในเมือง ที่ต้องหาจุดสมดุลระหว่างการพัฒนาและการรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่

สรุปและอภิปรายผล

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ภูมิทัศน์ของคลองโอง่างในสมัยก่อนมีสภาพเสื่อมโทรม อีกทั้งมีผู้คนตั้งถิ่นฐานรูกำล่ำน้ำและริมคลอง ทำให้ระบบระบายน้ำและสุขาภิบาลในบริเวณนั้นมีปัญหา ผู้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีกิจกรรมค้าขายริมคลองเป็นแกนหลักของวิถีชีวิต คลองโอง่างจึงเป็นที่ทำมาหากินหลักของชาวบ้านบริเวณนั้น ในปี พ.ศ. 2562–2563 ได้ปรับปรุงระบบระบายน้ำ ทำความสะอาดคลอง เปิดผิวคลอง รื้อแผงค้ารูกำล่ำ จัดสร้างทางเดิน รักษาการเข้าถึงสำหรับผู้พิการ ติดตั้งงานศิลปะและพื้นที่กิจกรรม ส่งผลให้สภาพแวดล้อมปลอดภัยและดึงดูดผู้มาเยือนมากขึ้นในเชิงการท่องเที่ยว อีกทั้งผลการศึกษาความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตกับพื้นที่ยังพบว่า บทบาทของชุมชนค้าขายดั้งเดิมลดลง ขณะที่ความสัมพันธ์ของผู้ใช้พื้นที่รูปแบบใหม่เป็นความสัมพันธ์เชิงชั่วคราว และเน้นการใช้ประโยชน์เชิงสันตนาการอย่างการพักผ่อน และการท่องเที่ยว มากกว่าความสัมพันธ์เชิงชีวิตวิถีอย่างการอยู่อาศัย และการค้าดังเช่นในอดีต สอดคล้องกับแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ UNESCO (2025) โดยคลองโอง่างจัดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความต่อเนื่อง (continuing landscape) เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่สะท้อนการปรับตัวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ อย่างล่าคล่อง ผ่านวิถีชีวิตทางสังคมและเศรษฐกิจ ในฐานะการเป็นชุมชนค้าขายเครื่องปั้นดินเผาและตลาดริมน้ำ ที่สืบทอดมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แม้จะมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ครั้งใหญ่ แต่พื้นที่ก็ยังคงรักษาสถานะความเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่มีความต่อเนื่องไว้ได้ โดยเปลี่ยนรูปแบบการสืบเนื่องจาก

วิถีชีวิตเชิงเศรษฐกิจดั้งเดิม ไปสู่การสืบเนื่องในฐานะพื้นที่สาธารณะเชิงสร้างสรรค์ ที่รองรับกิจกรรมร่วมสมัยและเศรษฐกิจการท่องเที่ยวใหม่ การเปลี่ยนผ่านนี้แสดงให้เห็นว่าวิวัฒนาการของภูมิทัศน์ยังคงดำเนินต่อไป ภายใต้อิทธิพลของปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจยุคใหม่ ซึ่งถือเป็นแรงผลักดันภายนอก ที่ทำให้วิถีชีวิตและรูปแบบการใช้งานคล่องเปลี่ยนไป แต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงนี้ก็ยังคงอยู่ในกรอบของการวิวัฒนาการที่ตอบสนองต่อเงื่อนไขยุคสมัย

ภายหลังการปรับปรุงภูมิทัศน์ คุณค่าความสำคัญของคลองโง่งอ้างตามกรอบแนวคิดของ Lipe (1984) ซึ่งประกอบด้วย 4 มิติ ได้แสดงการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ คุณค่าเชิงสัญลักษณ์ เกิดการเปลี่ยนผ่านอย่างชัดเจน โดยสัญลักษณ์เดิมที่ผูกโยงกับวิถีชีวิตการค้าขายแบบดั้งเดิมของชุมชนไทย-จีนถูกลดทอนลง แต่ถูกแทนที่ด้วยความหมายเชิงสังคมใหม่ในฐานะ "แลนด์มาร์กเมือง" และสัญลักษณ์ของการฟื้นฟูเมืองอย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับมุมมองของ Lipe (1984) ที่ระบุว่าคุณค่าทางสัญลักษณ์สามารถถูกสร้างใหม่ได้เมื่อสังคมให้ความหมายใหม่ต่อสถานที่ คุณค่าเชิงสุนทรียศาสตร์ได้รับการยกระดับขึ้นอย่างโดดเด่นผ่านการออกแบบอย่างตั้งใจ ทั้งการเปิดทัศนียภาพลำคลอง การจัดระเบียบทางเดินริมคลอง การติดตั้งแสงสว่าง รวมถึงการเพิ่มองค์ประกอบร่วมสมัย ทำให้เกิดภูมิทัศน์เมืองที่มีเอกลักษณ์ผสมผสานสถาปัตยกรรมเก่ากับความมีชีวิตชีวาแบบร่วมสมัย สร้างความรื่นรมย์ที่ดึงดูดผู้มาเยือน คุณค่าเชิงเศรษฐกิจเพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก เนื่องจากพื้นที่เปลี่ยนจากย่านค้าแบบแออัดไปเป็นแหล่งท่องเที่ยวและพื้นที่จัดกิจกรรมถนนคนเดินที่สำคัญ ซึ่งช่วยกระตุ้นการใช้จ่ายในพื้นที่และย่านเชื่อมต่อใกล้เคียงโดยตรง สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่วัฒนธรรมในฐานะทรัพยากรที่สร้างประโยชน์เชิงเศรษฐกิจได้อย่างเป็นรูปธรรมตามแนวคิดของ Lipe (1984) สุดท้าย คุณค่าเชิงข้อมูลวิชาการ เกิดการเคลื่อนย้าย จากร่องรอยของวิถีชีวิตการค้าขายดั้งเดิมที่ลดลงจากการจัดระเบียบ แต่พื้นที่นี้กลับมีคุณค่าเพิ่มขึ้นในฐานะกรณีศึกษาเชิงประจักษ์สำหรับการศึกษาด้านผังเมืองร่วมสมัย นโยบายการฟื้นฟูพื้นที่เสื่อมโทรมในเขตประวัติศาสตร์ และแนวทางการออกแบบพื้นที่สาธารณะ สอดคล้องกับที่ William D. Lipe กล่าวไว้ว่า มรดกวัฒนธรรมมีคุณค่าในฐานะหลักฐานทางวัฒนธรรมที่สามารถใช้ศึกษาวิถีชีวิต โครงสร้างสังคม และพลวัตของเมืองได้อย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้ ผลลัพธ์ของการฟื้นฟูชี้ให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างกลุ่มผู้ใช้พื้นที่ โดยผู้มาเยือนและนักท่องเที่ยวได้รับประโยชน์เต็มที่จากคุณค่าเชิงสุนทรียศาสตร์และสุนทนาการที่เพิ่มขึ้น ในขณะที่ชุมชนท้องถิ่นบางส่วนประสบกับการลดลงของคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ดั้งเดิมและคุณค่าเชิงเศรษฐกิจจากการค้าขายเดิม

การศึกษาคลองโง่งอ้างครั้งนี้สะท้อนพลวัตของภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองที่กำลังเปลี่ยนผ่านในลักษณะเดียวกับกรณีฟื้นฟูพื้นที่ริมน้ำในต่างประเทศ อย่างเช่น คลองชองกเยชอน (cheonggyecheon) ในกรุงโซล ก็แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาเชิงฟื้นฟูมักทำให้วิถีชีวิตดั้งเดิมลดบทบาทลง เมื่อพื้นที่ถูกจัดระเบียบและปรับภาพลักษณ์เพื่อการท่องเที่ยวและกิจกรรมสาธารณะร่วมสมัย ผลการศึกษาของคลองโง่งอ้าง

สะท้อนแนวโน้มเดียวกัน โดยพบว่าความสัมพันธ์แบบชีวิตวิถีของชุมชนค้าขายเดิมค่อย ๆ ลดน้อยลง ขณะที่ความสัมพันธ์เชิงชั่วคราวของผู้มาเยือนและนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นตามบทบาทพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ที่เกิดขึ้นหลังการฟื้นฟู (Khant, n.d.)

ทั้งนี้งานวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นว่า การปรับปรุงภูมิทัศน์คลองโอง่างส่งผลให้พื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านคุณค่ามรดกวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนอย่างมีนัยสำคัญ โดยพื้นที่หลังการฟื้นฟูยังคงรักษาคุณค่าดั้งเดิมบางประการ เช่นมิติด้านประวัติศาสตร์และสัญลักษณ์ของย่าน แต่ขณะเดียวกันก็มีการสร้างคุณค่าชุดใหม่ที่ตอบสนองต่อบริบทเมืองร่วมสมัย ทั้งด้านความสวยงามทางภูมิทัศน์และบทบาทด้านเศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นจากกิจกรรมท่องเที่ยวและการใช้พื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ นอกจากนี้ งานวิจัยยังพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพื้นที่ได้เปลี่ยนไปตามการพัฒนาเชิงกายภาพ ชุมชนท้องถิ่นมีความผูกพันและบทบาทลดลง ขณะที่กลุ่มผู้ใช้งานใหม่ อย่างนักท่องเที่ยวและผู้มาเยือน มีบทบาทเพิ่มขึ้น ส่งผลให้รูปแบบกิจกรรมและความหมายของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ผลลัพธ์ดังกล่าวสะท้อนถึงความจำเป็นในการหาจุดสมดุลระหว่างการพัฒนาเมืองกับการรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมของพื้นที่ องค์ความรู้สำคัญจากงานวิจัยนี้จึงสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาและวางแผนการพัฒนาพื้นที่ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในอนาคต โดยเฉพาะพื้นที่ที่ต้องการฟื้นฟูภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้ตอบสนองต่อความต้องการของสังคมร่วมสมัย ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาคุณค่าความสำคัญของมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยนี้ไปใช้ มีดังนี้

1. หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมือง เช่น กรุงเทพมหานคร สามารถนำผลการวิจัยไปใช้เป็นแนวทางในการฟื้นฟูพื้นที่ริมน้ำอื่น ๆ โดยให้ความสำคัญกับการรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมควบคู่กับการออกแบบพื้นที่สาธารณะร่วมสมัย การวางผังและการจัดพื้นที่ควรเปิดโอกาสให้ชุมชนเดิมยังคงมีบทบาททางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม เพื่อลดผลกระทบต่อดีชีวิตรั้งเดิมและสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์มรดกเมือง

2. หน่วยงานด้านการท่องเที่ยวและเศรษฐกิจสร้างสรรค์ เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สามารถใช้ผลการวิจัยเป็นแนวทางในการออกแบบกิจกรรมและผลิตภัณฑ์ท่องเที่ยวที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนและผลประโยชน์ร่วมของชุมชน โดยส่งเสริมกิจกรรมที่เชื่อมโยงมรดกวัฒนธรรมดั้งเดิมเข้ากับประสบการณ์ท่องเที่ยวสมัยใหม่ เพื่อให้เกิดรายได้อย่างเป็นธรรมและเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนในระยะยาว

3. นักผังเมือง นักออกแบบภูมิทัศน์ และนักวิจัยด้านวัฒนธรรมสามารถนำผลการศึกษานี้ไปใช้เป็นกรณีตัวอย่างในการพัฒนาแนวทางออกแบบพื้นที่สาธารณะในเขตประวัติศาสตร์ โดยเน้นการมีส่วนร่วม

ร่วมของชุมชนตั้งแต่ต้นทางของโครงการ เช่น การจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นหรือการออกแบบร่วม เพื่อให้ผลลัพธ์ของการฟื้นฟูสามารถตอบโจทย์ทั้งผู้มาเยือนและชุมชนเจ้าของพื้นที่ได้อย่างแท้จริง และลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

ข้อเสนอแนะในงานวิจัยครั้งต่อไป มีดังนี้

1. งานวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาจากการลงพื้นที่เพื่อสังเกตการณ์และศึกษาจากเอกสารเป็นหลัก จึงควรออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เช่น ผู้ค้าดั้งเดิม ผู้อยู่อาศัยเดิม เจ้าของอาคารพาณิชย์รุ่นใหม่ และผู้ประกอบการเชิงสร้างสรรค์ในพื้นที่ โดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม (focus group) หรือการทำเวิร์กช็อปร่วมออกแบบแนวทางการจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อให้เห็นมิติมุมมอง ความรู้สึกต่อพื้นที่ และความคาดหวังต่ออนาคตของคลองโอง่างอย่างรอบด้านยิ่งขึ้น

2. งานวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะพื้นที่คลองโอง่างเพียงเท่านั้น การศึกษาครั้งถัดไปอาจขยายประเด็นโดยนำคลองโอง่างไปเปรียบเทียบกับกรณีศึกษาพื้นที่ริมน้ำหรือย่านเมืองเก่าที่มีการฟื้นฟูคล้ายคลึงกัน เพื่อเปรียบเทียบรูปแบบการปรับปรุงภูมิทัศน์ ผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน และการเปลี่ยนแปลงคุณค่ามรดกวัฒนธรรม และช่วยให้เห็นรูปแบบร่วมและความเฉพาะของคลองโอง่างในฐานะกรณีศึกษาของการปรับปรุงภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมือง

3. งานวิจัยครั้งนี้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ และการท่องเที่ยว กับคุณค่าด้านวิถีชีวิตและอัตลักษณ์ชุมชน ดังนั้นการศึกษาคครั้งถัดไปอาจมุ่งเน้นการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบาย เพื่อให้การฟื้นฟูภูมิทัศน์วัฒนธรรมในอนาคตเกิดความสมดุลมากขึ้นระหว่างการพัฒนาและการรักษาอัตลักษณ์ของพื้นที่

เอกสารอ้างอิง

กรมประชาสัมพันธ์. (2567, 26 มิถุนายน). *Khlong Ong Ang – Khlong Bang Lamphu selected as part of project in honor of King Rama X.*

<https://thailand.prd.go.th/en/content/category/detail/id/2875/iid/300946>

ชนินทร์ ศรีบุญ. (ม.ป.ป.). *Urban Life เรื่องเล่าของชีวิตและศิลปะริมคลองโอง่าง.*

<https://9conversations.co/urban-life/>

ณิชพงษ์ คงสาย. (2560, 13 มีนาคม). *พลิกโฉม “คลองโอง่าง” แลนด์มาร์คร่วมสมัย.* คมชัดลึก.

<https://www.komchadluek.net/scoop/264741>

พัทธดนย์ กิจชัยนุกูล และ ปณิตา พิษิตหฤทัย. (2565, 19 กรกฎาคม). *จดจำโอง่าง. The Cloud.*

<https://readthecloud.co/history-of-khlong-ong-ang/>

- สถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงลอนดอน. (2565, 30 พฤศจิกายน). *คลองโอ่งอ่าง ชุมชนแห่งสุนทรียภาพและสิ่งแวดล้อมสะอาดและรื่นรมย์ของกรุงเทพฯ ได้รับรางวัลระดับโลกจาก UN-Habitat*.
<https://london.thaiembassy.org/th/content/คลองโอ่งอ่าง-ชุมชนแห่งสุนทรียภาพและสิ่งแวดล้อมสะอาด?page=5d6636cd15e39c3bd00072f5&menu=5d6636cd15e39c3bd00072f6>
- สิรินยา วัฒนสุขชัย. (2564, 25 มีนาคม). *ความน่ายินร้ายของ 'คลองโอ่งอ่าง' กับรางวัล 'ต้นแบบ' การพัฒนาเมืองที่เต็มไปด้วยคำถาม*. The Momentum. <https://themomentum.co/citycalling-asiantownscapeawards/>
- สุรکش ขุนทอง. (2562). *ความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่เปิดโล่งริมคลองโอ่งอ่างกับชุมชนบริเวณโดยรอบ*. วิทยานิพนธ์ภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศิลปากร. DSpace.
<http://ithesis-ir.su.ac.th/dspace/handle/123456789/2531>
- สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา กรุงเทพมหานคร. (2564, 10 สิงหาคม). *กรุงเทพมหานครได้รับรางวัล 2020 Asian Townscape Award จากโครงการปรับปรุงภูมิทัศน์ริมคลองโอ่งอ่าง*.
<https://iao.bangkok.go.th/content-detail/22763>
- สำนักงานเขตพระนคร. (ม.ป.ป.). *คลองโอ่งอ่าง*. <https://webportal.bangkok.go.th/pranakorn/page/sub/22135/คลองโอ่งอ่าง>
- BLT Bangkok. (2564, 15 มีนาคม). *คลองโอ่งอ่าง คว่ำรางวัล ต้นแบบการปรับปรุงภูมิทัศน์ หรือ 2020 Asian Townscape Awards*. <https://www.bltbangkok.com/bangkok-update/33897/>
- Cullen, M. (n.d.). *Khlong Ong Ang – award-winning urban renewal*. xyzAsia.
<https://www.xyzasia.com/home/khlong-ong-ang-award-winning-urban-renewal>
- de la Torre, M. (Ed.). (2002). *Assessing the Values of Cultural Heritage*. Los Angeles, CA: The Getty Conservation Institute.
https://www.getty.edu/conservation/publications_resources/pdf_publications/pdf/assessing.pdf
- Khant, D. (n.d.). *Urban Regeneration: A Case of Cheonggyecheon River*. Rethinking The Future. <https://www.re-thinkingthefuture.com/city-and-architecture/a10946-urban-regeneration-a-case-of-cheonggyecheon-river/>
- Lipe, W. D. (1984). Value and meaning in cultural resources. In H. Cleere (Ed.). *Approaches to the Archaeological Heritage: A Comparative Study of World Cultural Resource*

Management Systems (pp. 1-11). United Kingdom: Cambridge University Press.

https://assets.cambridge.org/97805211/12246/excerpt/9780521112246_excerpt.pdf

Tangsathaporn, P. & Wancharoen, S. (2021, March 28). *Visitors flock to Klong Ong Ang*.

Bangkok Post. <https://www.bangkokpost.com/life/social-and-lifestyle/2090667>

TAT Newsroom. (2021, March 16). *Award-winning Khlong Ong Ang Walking Street isn't your average walking street*. <https://www.tatnews.org/2021/03/award-winning-khlong-ong-ang-walking-street-isnt-your-average-walking-street/>

UNESCO. (2025, July 16). *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>

Urban Creature. (2568, 6 พฤศจิกายน). *ไปเดินข้ามสะพานคลองโองอ่างใหม่ที่ กทม.ร่วมกับ SCG ใช้วัสดุรักษ์โลกพัฒนาแลนด์มาร์กของย่านพระนคร*. <https://urbancreature.co/new-khlong-ong-ang-bridge/>

Wancharoen, S. (2024, March 18). *The rise and fall of Klong Ong Ang*. Bangkok Post.

<https://www.bangkokpost.com/thailand/special-reports/2760196/the-rise-and-fall-of-klong-ong-ang>
